

Иван Д. Стоянов

ЗА ЗНАЧЕНИЕТО НА АРТ-КУЛТУРНОТО ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВО

Ivan D. Stoyanov

ON THE MEANING OF ART-CULTURAL ENTREPRENEURSHIP

Abstract: Entrepreneurial activity performed by artists still no specific theoretical outlines. They use terms like “cultural entrepreneurship” and “art entrepreneurship”, but mainly as the names of graduate programs, visions of art, cultural scientist researchers and entrepreneurial processes. It remains doubtful what is the most correct concept of entrepreneurship realized by the creators. One of the ways of dealing with debatable is the use of “and”, but this does not solve the issue. Based on a discussion of the different aspects of the concepts, the article suggests the use of the term “art-cultural entrepreneurship” as a specific type of contemporary entrepreneurship.

Keywords: art; culture; entrepreneurship; term.

Въведение

Предприемаческата дейност, осъществявана от хората на изкуството, все още няма конкретни теоретични очертания. Използват се понятия като „културно предприемачество“ и „арт предприемачество“, но предимно като наименования на магистърски програми, виждания на изкуствоведи, културоведи и изследователи на предприемаческите процеси. Остава съмнение кое е най-коректното понятие за предприемачеството, реализирано от творците. Един от пътищата за справяне с дискуссионността е използването на „и“, но това не решава въпроса. В настоящата статия се прави опит за обосноваване на термин, който да предложи ново съчетание на думите в един специфичен вид предприемачество. Изчистването на дискуссионните въпроси ще даде възможност за по-задълбочени и обхватни изследвания в тази предприемаческа област. Същевременно ще се открият нови перспективи пред изследователите и учените в предприемаческите направления, както и ще се улесни институционализацията на дялове и части, функциониращи в публичната сфера.

* * *

Предприемачеството няма ограничения в своето разпространение и покритие по икономически и обществени сектори, по граници и предели. В него публичните институции виждат лост за справяне с обществени предизвикателства и въпроси, а частните лица – инструмент за икономическо и социално благодетелстване.

Развитието на предприемачеството генерира за обществото множество позитивни ефекти – води до формиране на нови стопански структури, допринася за по-висока заетост, ускорява процесите на иновации и т.н., т.е. то води до повишено благосъстояние, подпомага икономическото развитие и конкурентоспособността¹.

Безспорно, предприемачеството стана притегателен процес за част от обществените слоеве. То отдавна премина националните граници, което е основание да се твърди, че е глобален процес.

¹ Христова, В. Подкрепа за предприемачеството в България през вековете – някои аспекти. // *Известия на ЦССИ*, Институциите и българското стопанско развитие през вековете, Том 3, 2018, Варна, с. 151.

Причината се корени в глобализацията и комерсиализацията на пазарите, в стремглавия подем на информационния и телекомуникационния сектор. Нараства процентът и на международните предприемачески проекти. Интернационализацията на предприемаческите инициативи е следствие от търсене на нови пазарни възможности и ниши, идентифициране на потенциални перспективи за икономическа изгода. Друга причина за възникването на международни предприемачески разработки е повишаване на потребителските очаквания, търсене на нови потребителски решения, ограничеността в нови идеи за стопански инициативи.

Тези промени доведоха до динамизиране развитието на едни видове предприемачество, за сметка на други. Съществува и един особен вид предприемачество, макар и недооценен сред някои обществено-социални среди. Това е предприемачеството на творците и на хората на изкуствата, което често пъти бива объркано с мениджмънта в културата и творческите дейности. Трябва да се отбележи, че не всяка творческа и културна изява или инициатива е предприемаческа по своята същност. Допуснатото отъждествяване е източник на тази своеобразна заблуда.

Терминът „арт-културно“ е коректен, когато се употребява по отношение на този вид предприемачество. Логичен е въпросът: „Защо да се използва точно този термин?“. Много автори биха посочили „културно“ като по-точното определение. Донякъде ще бъдат прави, но „културно“ не отразява целия диапазон от дейности на хората, занимаващи се с изкуство.

Използваният термин показва равенство между двете явления². Равенството се постига чрез свързващия пунктуационен знак „-“ (дефис). Знакът подчертава еднаквата тежест, която явленията притежават във вида предприемачество, на който са съставни. Налична е употреба на двете самостоятелни думи, съединени със свързващото „и“ в практиката и теорията. При свързването на „арт“ с „култура“ или обратния вариант на словосъчетанието (без свързващ знак „-“), не се постига равнопоставеност. Подобно съчетание дава превес на едно от двете явления. Поради взаимното допълване се счита, че не бива да се дава превес на „арт“ или „култура“. Термините се допълват и са причинно-следствено свързани. Границата между двата термина по отношение на вида предприемачество е „тънка“ – трудно се поставя и е сложна за детерминиране. Затруднението произтича от взаимната обусловеност между отделните дялове на изкуствата и културата, взаимното допълване при реализация на процес в едно от двете явления.

Въведеният предприемачески термин има за цел да подчертае зависимостта и връзката между двете явления. Те, обединени с дефис, получават равенство и пълноправие. Осъзнаването и значението на „арт-културно предприемачество“ минава през ясно дефиниране на понятията поотделно и извеждане на обусловеността между тях. Вследствие на коректно изведени и описани определения ще могат да се докажат целесъобразността и необходимостта от използване на „арт-културно“-то при обособяване на този специфичен вид предприемачество.

Под „арт“³ се разбират дейностите на творческа активност и съпътстващите ги процеси. Логично е да се взема пълното значение на „арт“, когато се формулира дефиницията за разглеждания вид предприемачество. Представянето на съдържателното значение на понятието дава възможност за разбиране и възприемане на предприемаческата дейност, която е свързана с него. „Изкуство“ е понятие с широк смисъл. Границата между два вида изкуство често пъти е трудно забележима, което произлиза от зависимости и връзки между отделните изкуства. Различните визуални изкуства съществуват в континуум, който варира от чисто естетически цели в единия край до чисто утилитарни цели в другия⁴. Дефиниции за изкуство са давани от различни автори в продължение на хилядолетия. Налични са съществени и чак толкова разлики между дефиниции на отделни автори, но общото между тях е – човек, който чрез творчество представя своето виждане за света и събитията, протичащи в него.

Изкуство, наричано също (за да го разграничим от другите форми на изкуството) визуално изкуство, е съзнателно създаден чрез израз на умение или въображение визуален обект или опит за това⁵. В друго определение се твърди: „Изразяването или прилагането на човешко творческо умение

² Ползва се „явление“, защото културата и изкуството са социално-обществен феномен, който е оказал и оказва влияние върху човечеството – Б.а. И.С.

³ При ползване на „арт“ и „изкуство“ се поставя знак за равенство, приемат се за пълноправни синоними, а разликата при ползване в текста е в самото изписване – Б.а. И.С.

⁴ Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/art/visual-arts>, посл. видяно на 21.05.2018 г.

⁵ Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/art/visual-arts>, посл. видяно на 19.05.2018 г.

и въображение, обикновено във визуална форма, като живопис или скулптура, създава произведения, които трябва да бъдат оценени главно заради тяхната красота или емоционална сила⁶.

Смисълът на изкуството има две изходни точки за разбиране. Първата е самото произведение, което е продукт на човешки творчески способности и умения. Втората точка е творческият процес, който има за краен резултат произведение с емоционално и естетическо въздействие. Изкуството е субективната представа на едно лице за собственото „АЗ“ и за света, която се реализира чрез компетенции и способности и в своя, като при завършен вид предава определена информация на зрител или слушател. Информацията има въздействен ефект чрез формите и средствата на възприятие и възпроизвеждане. В получателя на информация се поражда емоция, чувство и представа. Изкуството се отличава и със способността да създава форми на обществено съзнание.

Изкуството е типична човешка дейност, която датира от зората на човешката цивилизация. То е своеобразен носител на съобщения и данни. Известията, получени от изкуствата, са възможност да се придобие представа за случвалото се през годините в дадено общество и на определена територия. Изкуството е свързващ „мост“ между миналото, настоящето и бъдещето. Произведенията на изкуството предават информация между поколения за събития, начин на живот, светоусещане, разбираня, традиции и обичаи. Частици от съществуването на човечеството са съхранени в произведенията на творци и артисти. Много факти за историята на един народ/етнос се предават, архивират и консервират именно чрез изкуствата. Произведенията на изкуството представят пред широк кръг от хора разбирането за света, възгледите за живота и съществуването на авторите си.

Понятието „изкуство“ включва в себе си всички познати видове изкуства. Изкуствата се практикуват от хора, които притежават вродени заложби (способности и таланти), развили са ги с течение на времето. Основно изкуствата се делят на приложни, изящни, художествени. Класификацията се прави на база сбор от белези, които отделят даден раздел изкуство от останалите, и придобива следния смисъл:

1. Пластични изкуства – развиват се в продължение на години и съществуват в пространството.
2. Изящни изкуства – акцентира се върху локациите, където могат да се видят.
3. Архитектура – уникалност на сгради, които са придобили специален статут на използване.

Икономическият аспект на изкуствата най-лесно се проследява по предназначението им. Съществуващата класификация по предназначение включва: 1. Архитектура; 2. Литература; 3. Сценография; 4. Фотография; 5. Кино; 6. Танц; 7. Цирково изкуство; 8. Балет; 9. Театър 10. Изобразително изкуство, което бива:

А. Изящно изобразително изкуство – живопис, графика, скулптура и др.

Б. Приложно изобразително изкуство – дизайн, дърворезба, текстил, керамика, стъклопис и др.

Фигура 1. Класификация на изкуствата по предназначение

⁶ Lexico dictionary, powered by Oxford, <https://en.oxforddictionaries.com/definition/art>, посл. видно на 19.05.2018 г.

Разпределението по предназначение предоставя възможност да се направи анализ и оценка на перспективата за получаване на доходи от реализация на самостоятелна стопанска дейност в някое от изкуствата. Анализът е на база макро- и микроикономически показатели, статистически данни за търсене, предлагане и парични потоци в изкуствата по предназначение.

Съществува дял в науката, който изучава изкуството – изкуствознание. Важно място в него заема „история на изкуствата“.

История на изкуствата разкрива развитието на различните видове изкуства през епохите. Тя описва история на творби, артефакти, създадени в някакви визуална форма, които имат естетическо и комуникативно предназначение за определен кръг от хора.

История на изкуството е мултидисциплинарна наука, която се развива чрез проучване, изследване, разпространение на информация от различни организации. Чрез „история на изкуствата“ се проследява стилът в едно изкуство. Стилът се изгражда въз основа на общи белези, които се превръщат в отличителна черта на цяла епоха, поколение, група творци или отделен творец.

Собствен стил в изкуството означава, че в творбите на конкретен художник се забелязват общи характеристики. Дори да е преминал през различни периоди, да е правил експерименти, да е следвал и имитирал свои предшественици – това, което го характеризира като творец и като личност, винаги прозира под повърхността. При изграждането на индивидуален стил в живописата и изкуството художникът се учи не само от други творци, но и от природата, действителността, от себе си. Учи се чрез подражание, експериментиране, отрицание. Постепенно има изграждане като система от закономерности по отношение на формите, рисунъка, тоналностите, темите, сюжетите. Тази своеобразна система от характерни белези е неповторима, лична, правдива по отношение на същността му⁷.

Стилът в изкуството е търговската марка на един творец, неговият бранд. Той позволява на автора да се различава от други автори. Стилът и създадената закономерност в творчеството като следствие на него правят определен творец по-предпочитан и по-търсен от аудиторията. През вековете стиловете в изкуствата търпят промяна. Важен предел в развитието на изкуствата е разделът между класическото и модерното изкуство – води до изменение в целта и мисията на изкуствата.

Периодът на развитие на модерното изкуство започва от втората половина на XIX век и продължава до 70-те години на XX век.

Модерното изкуство изоставя терена на религиозното и се включва много по-активно в развитието на обществото и на самия автор. Съществува вкус към новото и към промяна на социалния ред. Повишава се субективният момент – авторовото придобива водещо значение. Модерността се характеризира с акцент върху изразяване на Аза. Особено влияние оказват идеите на И. Кант, които са възприети от романизма и дават концептуална основа за появата на модерното изкуство.

Модерното изкуство се базира на естетиката, на възвишеното, което може да се определи като „без-образно“. То е отвъд формата, свързано е с безграничното и абстрактното⁸.

Изкуството има своите отличителни черти. Водещите отличителни черти, които характеризират изкуствата, са:

- А. Форма – на произведението и форми, използвани в него.
- Б. Линии.
- В. Цвят.
- Г. Пространство.
- Д. Текстура.
- Е. Стойност (нюанс).
- Ж. Динамика и картина (в театър, телевизия и кино).

Особените черти на едно произведение му придават неповторимост и уникалност. Чрез чертите и крайния образ, който е следствие от тях, се оказва влияние върху публиката. Характерно е, че въздействието върху аудиторията не е еднакво. При едни ползватели ефектът е по-силен, докато при други е по-слаб, което може да се обясни с нееднаквата сензитивност, чувствителност и усещане у хората.

⁷ Какво е стил в изкуството и как да изградя собствен стил?, <https://www.fineluart.com/stil-v-izkustvoto/>, посл. видяно на 29.09.2019 г.

⁸ Атанасов, Д. Характеристика на модерните изкуства, <http://ps.alos.bg/история-на-изкуството/level-3>, видяно на 03.05.2018 г.

Изкуството, освен източник на естетическа наслада, е носител на икономически и социален ефект върху дадена общност или регион. То добавя стойност в туристическата и социалната привлекателност на район или страна. Предоставя възможност за: създаване на нови работни места; повишаване на БВП; увеличаване на туристическата привлекателност на даден регион; подобряване на градската среда. Изкуствата, влизащи в състава на културата на една страна, са в основата на т.нар. културна индустрия. Важността на тази индустрия ще се повишава в бъдеще. Показателен е фактът, че все по-висок става дялът на творческата/културната индустрия в БВП на редица водещи по икономически показатели страни. Тези процеси са следствие от инвестиции в културни агломерати и творческа инфраструктура, които се възвръщат в ръста на икономически показатели.

Социално-обществена роля на изкуството е и подобряване на межкултурния диалог при наличие на съвместно съжителстващи, но различаващи се по културни, религиозни белези етноси или групи от хора. Друг позитив от изкуствата е обогатяване на културното наследство на човечеството, от една страна, а от друга страна – запазване на културното многообразие на регионите. Изкуствата са своеобразен инструмент за съхранение на традиции, автентични обичаи и обреди.

Социално-икономическата роля на изкуството се проявява чрез културата. Културата и изкуството са корелационно зависими, но в никакъв случай не са случайни величини. Двустранно обусловената връзка между двете понятия е една от причините да се използват заедно в предлагания термин, отнесен към предприемачеството на творците.

Определенията за изкуство се обобщават от даденото в Българския тълковен речник: „област на човешката дейност, при която действителността се пресъздава чрез художествени средства...; един вид човешка за пресъздаване на действителността чрез художествени средства“⁹. Изкуството е следствие от уникалните мирогледи и неповторимите умения и способности на творци и занаятчии. Творците и занаятчиите са субект в изкуството, което ги прави и предприемачески субект в „арт-културното“ предприемачество.

Втората съставна част на думата „арт-културно“ – е култура. Възникването и развитието на културата става с помощта на изкуствата. Съществува релация във връзката между двете явления. Тази връзка представлява взаимна обусловеност – изкуството създава култура, а културата дава насоки в изкуствата. Изкуството добива социален смисъл чрез културната обособеност на аудиторията към, която е насочено. Културата на даден регион позволява развитие на определени изкуства, за сметка на други.

Терминът „култура“ има много тълкувания и приложения. Различните дялове на науката го разбират съобразно своята същност. През годините тълкуванията и приложенията на думата „култура“ са се изменяли – приложенията в речта са се изменяли или са придобивали нов смисъл. Тя има смислово и функционално присъствие сред всички социални слоеве. Всеки обществен дял влага свое разбиране за значението на думата „култура“, затова в различните прослойки разбирането е специфично и строго определено.

В предприемачеството самата култура, не като вид или дял от предприемачеството, заема важна роля в предприемаческия процес. Един от най-важните моменти в предприемачеството е свързан със съществуването на положително отношение и поведение, насочени към предприемачески начинания. Основна роля тук е на националната култура, тъй като тя влияе чрез преумореното схващане за труда, собственост, пазар и др. Историческите превратности също слагат своя отпечатък върху начина, по който бизнесът се прави в страната. Също толкова важни са социалните измерения на предприемачеството в дадена държава като специфичен културен контекст при наложена представа за ролята, значението и фигурата на предприемача¹⁰.

Терминът „култура“ произлиза от латински – *cultura*, с първоначално значение ‘обработка и култивиране на земя’. Още в тази първоначална употреба се откроява ролята на човека и неговата дейност.

С течение на времето значението на „култура“ се разширява – с нея започва да се обозначава всичко, което е създадено от човек. Широкият смисъл на думата включва всичко създадено от

⁹ Речник на българския език, <https://rechnik.chitanka.info/w/%D0%B8%D0%B7%D0%BA%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>, посл. видяно на 11.05.2018 г.

¹⁰ **Hristova, V.** Entrepreneurial Environment Developments at South Eastern EU Member States. // *Proceedings of international conference, 2nd Southeast Europe: History, Culture, Politics, and Economy*, “St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo, February, 18.02.2019, p. 85.

човек (материално и нематериално) в определен период от време и в пределите на една географска територия.

Схващането за култура с развитие на човечеството достига до свързване с всяка творческа дейност на индивида. Творчеството във всяка обществена сфера изгражда култура. Културата е съставена от две основни части:

А. Материална страна – това са сгради, артефакти, технологии, стоки за бита, кулинарни специалитети и други.

Б. Нематериална страна – наука, обичаи, ценности, образование и т.н.

Това е причина в съвременето да се говори за материална и духовна култура.

Културата по същество е набор от качества и характеристики, които отличават човек от останалите живи организми. Тя е следствие от социалната човешка дейност и творческия поглед на индивида върху природата и света. Типична е за човечеството и произтича от мисловната му активност и интелектуални способности, които не са присъщи за останалите живи организми.

Културата с основание се счита за система, която е със социален и икономически ефект върху определен социум. Белезите и признаците, доказващи системния характер на културата, са:

– Елементи, които са свързани, но с относителна самостоятелност.

– Влияние на миналото и настоящето върху близкото бъдеще – силно се усеща в обществената култура.

– Притежава структура, която е със собствен строеж от елементи.

– Елементите не могат да функционират ефективно ако не са в състава на системата.

Културата е система, която съществува там, където има човешка дейност. Типично за човешката цивилизация е създаването на култури – симетричен сбор от ценности, които формират нещо характерно за дадена група от хора, определяна като етнос или народ. Върху основата на културата се приемат обществени норми, ценности, порядки, разбирания, виждания. Съвкупността от ценностите и моралните норми в едно общество формират неговата култура. Едновременно с това културата е детерминанта. Чрез нея се правят разграничения по отношение на: географски ареали, времеви диапазони, социални слоеве. Детерминантите на културата са: материални и нематериални.

Материалните детерминанти служат за разграничение между територии, поколения и социални прослойки. Материалните елементи детерминират географски не само по държави, но и по области на територията на една страна.

Нематериалните детерминанти разграничават и определят културните белези на поколения, етноси, нации, религии. Техният състав е богат и качеството на показателя на детерминантните елементи е високо. Водещи елементи, определящи високото качество, са: традиции, обичаи и вярвания; морална система; начин на комуникация и смисъл на невербалните символи; изкуства и др. Нематериалните детерминанти са тясно свързани със социалната страна на обществения живот. Културните различия са предизвикани от неприемане и отричане на приети обществени порядки и разбирания. Счупването на стереотипите и премахването на табутата, недоволството от наложения морал и ценностна система, водят до появата на субкултура и алтернативна култура. Новите култури имат приемственост от предходните култури. Част от „другата“ култура в едно общество има временен живот.

Културата е белег за период или на група от хора. Нациите установяват своята идентичност чрез елементите на културата, а една личност се причислява и се възприема като член на обществена група чрез културата.

Културата е обект на изследване от множество научни области. Всяка област има своя поглед върху явлението. Интересна е съпоставката между отделните научни области. Водещи тълкувания по области, имащи интерес към културата, са:

1. От философска гледна точка – изходна позиция в разбирането за култура е материалното и идеалното съчетание на следствията от човешката дейност. Философите в Античността поставят акцент върху материалната страна. Естествените закони са определящи за сътворяване на предметите на културата. Предметността е израз на отличителността, която разграничава действията на хората от природата. Културата, според философите, е „втора природа“. Тя отличава човек от природните творения и дадености, т.е. преобразуване на природата по усмотрение на човека (хуманизъм).

Философите приемат, че връзката между човек и природа не трябва да се разрушава или нарушава по някакъв начин. Демонстрира се естествената необходимост от баланс между природа и човек. Култура е създадената от човека „изкуствена среда“, която го отличава, и е своеобразно преобразуване на естествена природа. Изкуствената среда е логично продължение на човешките търсения, тя е пресъздаване на усещането и чувстването на естествените процеси и закономерности. Културата е връзка между природа и човек, но е и отличителна черта. За философите културата е всичко, което е дело на хората, като по този начин се преобразува природата.

2. От гледна точка на социалната наука – културата е резултат на социалната дейност на хората в един определен географски ареал, в определен период от време и за конкретен социум. Това е продукт на едно общество, който в сбор с други продукти на различните общества образува общочовешката култура. Културата отразява символите и тяхната съвкупност в социално-обществените отношения. Преодоляването на стереотипите, табутата и закономерността създава социална динамика, която води до нови порядки и ценности, до превръщането на отживелиците в митове, до развитие на обреди и традиции. Следствие от този социален процес е преминаване от една култура към друга.

Социалната гледна точка се обобщава в следното определение: „Културата се състои от ценностни конфигурации, нормативни принципи и идеали, които са исторически уникални. Културата е личностна и субективна. Културата е конгломерат от стойности и ценности, взаимоотношения и взаимозависимости“¹¹.

За представителите на социалната научна област – култура е системен консорциум от нематериални параметри и показатели, който се изменя с течение на времето. Културната система е със сложен и безплътен строеж, конструирана е от самостоятелно функциониращи подсистеми – образува едно цяло с надматериално естество.

3. От гледна точка на археологията – понятието „култура“ се използва широко в средите на археолозите, които я разбират като съвкупност от паметници със сходни характеристики, намират се, на една и съща територия и са създадени през една епоха. Като цяло всяка археологическа култура има ясен знак¹².

4. От гледна точка на селскостопанските науки – културни са: „... растения с помощта, на които се получават хранителни продукти, фуражи, лекарства и суровини“¹³.

5. От гледна точка на мениджмънта – установена в една организация организационна култура, която е съвкупност от неписани правила за поведение, организационни ценности и норми, които се приемат и поддържат от членовете на организацията. „Организационната култура е определящ фактор за поведението на организацията и следва да се превърне в елемент на нейната поведенческа политика“¹⁴. Организационната култура е свързана със стопанската и предприемаческата култура, при които, системата от норми, вярвания, традиции и ценностни нагласи служи на мениджъри и предприемачи при осъществяване на взаимоотношенията им във външната и вътрешната среда на организацията.

Културата, на база представени гледни точки може да се определи като процесно явление, което се гради и развива на основата на човешката дейност. Човекът и неговите обединения са основният градивен материал за създаване на обществена конструкция, наречена „култура“, която въплъщава в себе си материални и нематериални съединения и творения, чрез които се идентифицират група, регион, период. Културата е дело на творческата природа на човек, която го отличава от останалите живи създания. Именно творчеството, пресъздадено чрез различни видове изкуства, е причина за възникване на определена култура.

Когато славявам различните гледни точки, прави впечатление, че продуктът, получен вследствие на човешката активност и действеност, се въплъщава в определена култура. Изкуството дава веществена и духовна основа за формиране на културни тенденции. Тенденциите, от своя страна, оказват въздействие върху творците в настоящи и бъдещи моменти, като пренасят нюанси от миналото.

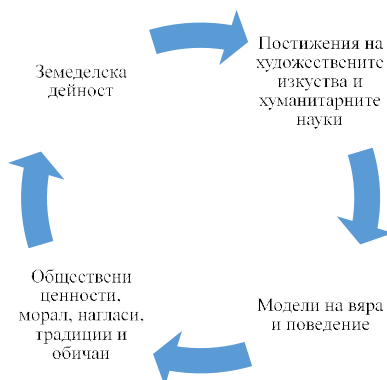
¹¹ Стоянов, Р. За културата в контекста на цивилизацията на образите, http://ebox.nbu.bg/mas_com10/view_lesson.php?id=77, видно на 23.04.2018 г.

¹² Какво е култура, <https://toplifehacker.com/nauchete-vsichko/12017.html>, посл. видно на 07.05.2018 г.

¹³ Пак там.

¹⁴ Пенчева, И. Организационно поведение. В. Търново: Абагар, 2007, с. 190.

Единно определение за явлениято „култура“ няма. Причина е многопластовият смисъл, който се влага в него. Всяка дефиниция представя понятието от определена страна. Определенията категоризират „култура“ и са свързани с оценка на определена човешка дейност. Думата „култура“ е опит за представяне на действия, които имат отношение към въображението и творчеството, към моралните и ценностните устои.

Фигура 2. Основни смислови употреби на понятието „култура“

„Култура“ има четири основни смислови употреби от хората в професионалния и ежедневиия живот:

– Първата е за постиженията на художествените изкуства и хуманитарните науки. Представя се от материално овеществените достиженията на учени и творци – научни и художествени трудове и произведения.

– Втората е за моделите на вяра и поведение. Отнася се до индивида и неговата семейна среда, включително историческото наследство от житейския му опит и развитите модели на поведение.

– Третата е за морала, обществените ценности, нагласите, традициите и обичаите. Обхваща цялостната система от неписани правила, утвърдили се с течение на времето, за поведение и държание в една голяма обществена група.

– Четвъртата е за земеделските производители и култивирането на земни площи със земеделски култури.

Най-обобщаваща е дефиницията на ЮНЕСКО: „Културата е множеството от отличителни духовни, материални, интелектуални и интелектуални черти на дадено общество или обществена група, тя обхваща освен изкуството и литературата, начина на живот, формите на съжителство, ценностните системи, традициите и вярванията“¹⁵.

Определенията за думите, съставляващи термина „арт-културно“, показва свързаността между двете явления. Зависимостите и връзките между изкуство и култура, доказващи взаимната им симбиоза, се обосновават чрез допирните им точки, които са показани в Таблица 1.

Таблица 1. Допирни точки между култура и изкуство

Белези на изкуството	Допирни точки	Белези на културата
Предназначение – за определен кръг от хора, които варират като стойност в зависимост от вида изкуство	X	Предназначение – за прилагане и използване от определена група
Произход – творение на човешкото дело (произлиза от творческата дейност на един човек или група от хора)	X	Произход – създава се от индивида и неговите обединения

¹⁵ UNESCO official site, <https://en.unesco.org>, посл. видяно на 09.05.2018 г.

Отличителност – специфични и уникални белези за всеки един продукт	X	Отличителност – белезите на една култура са неповторими в другите области на културата и на човешкия живот
Информация – кодирана е в творби, артефакти, символи	X	Информация – съдържа се в материални и невеществени символи, кодове, които идентифицират дадена култура
Преходност и непреходност – съществуват и двата процеса.	X	Преходност и непреходност – съществува преходност в определени култури, но има непреходност в символи и статусите на културите
Кохерентност – свързаност между отделните видове изкуства.	X	Кохерентност – свързаност между различни дялове и видове култури
Тълкувателност – част от творбите могат да се тълкуват и разбират по различен начин	X	Тълкувателност – културата се тълкува различно от отделния индивид, въпреки множеството допирни точки между разбиранията
Връзка „минало – настояще – бъдеще“ – налична е приемственост на миналото през настоящето към бъдещето в отделните изкуства	X	Връзка „минало – настояще – бъдеще“ – културата в настоящето ползва минали достижения и ги предава под някаква форма в бъдещето
Богатство – многообразие от видове изкуства и творби	X	Богатство – на културата по видове, местоположение, периодика
Ценност – резултатите от изкуствата имат своя стойност и цена	X	Ценност – културата се отличава със своята ценност, която в повечето пъти е духовна
Развитие – изкуствата постоянно се развиват (появяват се нови)	X	Развитие – отличителна черта на културата са постоянно изменение и динамика в развитието

Допирните точки посочват сходства между явленията при реализацията им като процеси. Сходствата се дължат и на взаимно смесване. Взаимното съчетаване на елементи, фрагменти, процеси, тенденции е видно на Фигура 3.

Създава материални форми за културна идентификация		Паметници на културата, които са резултат от архитектурата и приложните изкуства
Води до културна идентификация на региони, групи и епохи		Произведенията на изкуството идентифицират региони и времеви диапазони: напр. древногръцка култура, средновековна култура и др.
Инициира промени в културни дялове		Културата се изменя вследствие на нововъдения в определено изкуство – напр. архитектурата се променя под въздействие на нови технологии и научни открития, което изменя материалната култура
Изкуството задава модата в сегменти на културата		Видовете изкуства определят модата в различни култури – напр. музикалните изпълнители задават култура на обличане, културата на говорене в определени възрасти се доминира от кино и телевизия
Разграничител за определен вид култура		Едни изкуства и резултатите от тях служат за разграничител на културни дялове – напр. северозападна култура в България
В някои видове изкуства измененията в културните нагласи, задават тенденции – кино, музика, литература и т.н.		Определя тенденциите в различните видове изкуства
Творците черпят вдъхновение от културното наследство при създаване на нови произведения – напр. в куноизкуството пресъздаване на културни сюжети; в занаятите – ползване на стари образци; в архитектурата – ползване на традиции и т.н.		Културното наследство на един район или епоха е източник на вдъхновение за някои творци
Културата оказва влияние върху търсенето на произведения на изкуството – културата на един регион може да е в противоречие със съдържанието на едно произведение, което го прави нежелано		Влияние върху търсенето и предпочитанията на потенциалните ползватели на продукцията на творци и автори

Фигура 3. Взаимни връзки и свързаност между култура и изкуство

Връзките и свързаностите между изкуство и култура, отнесени към предприемачеството, са паралелни и последователни, както и надграждащи и причинно-следствени. Взаимната връзка и пряката свързаност показват, че в особения вид предприемачество – двете понятия показват равенство между двете явления.

Предприемачеството е особена стопанска дейност, която има не само икономически ефект върху предприемача, но осезаемо въздейства върху сегменти от обществото. Тази дейност се изследва от много учени и практики по целия свят, както е причина да не съществува единна дефиниция за предприемачество.

Капацитетът и желанието да се развие, организира и управлява бизнес начинание, заедно с всеки от неговите рискове, за да има печалба, е предприемачеството. Най-очевидният пример за предприемачество е стартирането на нов бизнес.

В икономиката предприемачеството в комбинация със земя, труд, природни ресурси и капитал може да доведе до печалба. Предприемаческият дух се характеризира с иновации и поемане на риск и е съществена част от способността на нацията да успее на постоянно променящ се и все по-конкурентен световен пазар¹⁶.

Според Н. Stevenson: „Търсенето на възможност извън контролираните ресурси“¹⁷. В тази кратка фраза се съдържа изконният смисъл на предприемаческата дейност – да следваш мечтите си въпреки наличието на множество ограничения.

Предприемаческата дейност е самостоятелна, извършва се на собствен риск, насочена към системно получаване на печалба от ползване на собственост, продажба на стоки, извършване на работа или предоставяне на услуги, от регистрирани като такива лица по предвидения от закона начин¹⁸. Тя може да се разглежда и като: „... динамичен процес на съзидателно търсене и реализация на идентифицираните възможности чрез осъществяване на независима и самостоятелна дейност при поемане на риск и отговорност за извършените действия и получаване на произтичащото от това парично и лично възнаграждение“¹⁹. Независимо от различните гледни точки при тълкуването му предприемачеството е дейност за предлагане на стоки или услуги на пазарите, за да се удовлетворят определени потребности или да се решат някакви проблеми, които са били частично или непълно удовлетворявани или решавани. Характерни черти на предприемачеството са: независимост; интерес – икономически, социален, научен; отговорност; поемане на риск; иновация; реализация на потенциал.

Предприемачеството е стопанско начинание на хора с нестандартно мислене, които имат смелост да преследват своите мечти и да се опитат да ги претворят в реалност. В контекста на посоченото е важно идентифициране на рисковете и тяхното въздействие върху предприемаческата активност в областта на творческите дейности на артистите със стопанска насоченост. Те се считат за съществени процеси във всяка организация, която има за цел ефективност на своята дейност. Фокусът на успешното управление на риска са приоритизирането и управлението на тези рискове²⁰.

Предприемачеството съществува под различни форми, които се систематизират съобразно някакъв критерий. За разбиране същността на разглеждания вид предприемачество, смисълът на „култура“, включва въображението и творчеството, обичаите и традициите и създава достижения,

¹⁶ Business dictionary, <http://www.businessdictionary.com/definition/entrepreneurship.html>, посл. видяно на 09.01.2019 г.

¹⁷ Trammell, J. The Best Definition of Entrepreneurship, 2015, <https://www.khorus.com/blog/the-best-definition-of-entrepreneurship-ive-heard-so-far>, посл. видяно на 11.01.2019 г.

¹⁸ Арустамов, Э. А. Предпринимательская деятельность. Москва: КноРус, 2016, https://kartaslov.ru/%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B8/%D0%90%D1%80%D1%83%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2_%D0%AD_%D0%90_%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%B4%D0%B5%D1%8F%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C/2, видяно на 13.01.2019 г.

¹⁹ Христова, В., Стоянов, И. Предприемачеството – теоретични основи и практически измерения. В. Търново: Ай анд Би, 2015, с. 18.

²⁰ Yordanova, D. Risk Prioritization – prerequisites for successful management in the public sector (by the example of the municipality of Veliko Tarnovo). // *Collective Scientific Book of Faculty of Economics, "St. Cyril and St. Methodius" University of Veliko Tarnovo Annual Conference*, 28–29.09.2017, vol. 1, p. 196, В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2018.

които се следват, почитат и уважават. Изключват се от вложения смисъл сградите и монументалните културни активи, култура на говорене и обличане, обществените стандарти на поведение и ценности, тъй като не създават продукт в изследвания предприемачески вид дейност. Не бива обаче да се пренебрегват като въздействие. Те играят ролята на фактори, които в определени граници са с благоприятно въздействие, но в други параметри ефектите им са негативни. „... Регионалните променливи трябва да са носители на поведенчески ценности в морален аспект като ограничаване на противопоставянето, изграждане на доверие, ограничаване и прекратяване на конфликтите на интереси“²¹.

Съществуват много бариери за успех в този особен вид предприемачество, което е типично за хората на изкуството и творчеството. Най-съществената идва от самите тях, която трябва да се преодолее, за да имат стопански успех и икономическа устойчивост на резултатите. Тя е: „... предприемачите все още изпитват трудности да делегират отговорности на своите колеги и екипи и продължават да разчитат изключително на себе си. Те предпочитат да не прехвърлят част от бизнес задачите на специалисти в определена област“²².

Схващането за „арт-културно“ предприемачество е като за единно понятие, което има двустранно значение. Термините в него взаимно се конкретизират и описват сферата на предприемаческата дейност.

В „арт-културно“ предприемачество: думата „арт“ показва продукцията, която достига до пазарите. Особеност за нея е творческото и авторското измерение на предлаганите резултати от предприемаческия процес. Това са неповторими и ювелирни изделия, които се оценяват по чувствата, представите и фантазиите, които предизвикват у хората. Паричната стойност се формира на основа лична оценка на твореца и оценка от страна на външен оценител. Съществуват и изключения – театър, кино, музика.

Културата се отнася предимно до невеществено оценения аспект на процеса. Тя може да е следствие от работата на творците през годините, но е и причина за създаване на произведения на изкуството. Културата няма пряко отношение към стойността на продукцията в „арт-културно“ предприемачество, но определя потребителското търсене. Присъствието на културата е на ниво въздействие и усещане. Същевременно тя предоставя възможност за икономически ползи. Възможността идва от традициите и обичаите, които освен духовна стойност, могат да предоставят и материална – при определени условия.

„Арт-културно“ предприемачество изразява връзката, която е налична между двете явления. То променя културни устои и стандарти в изкуствата – демонстрира чрез произведения какво е актуално в част от културната сфера към настоящето, а понякога и в бъдеще. „Културата“ създава очаквания у хората, на които творците се опитват да отговорят чрез своите изяви.

Изложеното дава основание да се твърди, че „арт-културно“ е точният термин за предприемаческа дейност, в която краен резултат е уникално произведение по вид и съдържание. Изведеният термин се отнася до всички възможности и заплахи, касаещи спецификата на предприемаческата дейност, която се отнася за него. Чрез термина се извежда равнозначност между „арт“ и „култура“ при използването му. Представеното терминологично понятие спомага да се избегнат двусмислеността и непълноценността в употребата. „Арт-културно“ – конкретно и обективно демонстрира смисъла на предприемачеството на творците.

Този вид предприемачество е интересен, динамичен и разнообразен. По-конкретно той е непредсказуем по отношение на продукта, което го прави търсен и ценен. Трудностите по изпълнение на предприемаческата дейност обаче оскъпяват продукцията и ограничават производителността на предприемаческите субекти. Въпреки всичко „арт-културното“ предприемачество е ценен извор на нови тенденции в областта на изкуствата и световната култура. То е стопанска инициатива с висока добавена стойност в нематериалната страна на човешкото битие и световната общественост. Това предприемачество генерира духовни ползи за бенефициентите си и има траен отпечатък върху следващите поколения.

²¹ Минчев, Н. Кластерите – характерни особености и структура. // *Икономически изследвания*, книга 4. София, 2007.

²² Hristova, V. Small Entrepreneurship Development in Bulgaria – Some Problems and Challenges. // *Proceedings of an International Conference Southeast Europe: History, Culture, Politics, and Economy*. “St. Cyril and St. Methodius“ University of Veliko Tarnovo, 2018, p. 106.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Арустамов, Э. А.** Предпринимательская деятельность. Москва: КноРус, 2016, ISBN: 978-5-406-03174-2, https://kartaslov.ru/книги/Арустамов_Э_А_Предпринимательская_деятельность/2, видяно на 13.01.2019 г. // **Arustamov, A.** Predprinimatel'skaya deyatelnosty, Moskva: KnoRus, 2016, ISBN: 978-5-406-03174-2, https://kartaslov.ru/knigi/Arustamov__A_Predprinimatel'skaya_deyatelnosty/2, last seen: 13.01.2019
2. **Атанасов, Д.** Характеристика на модерните изкуства, <http://ps.alos.bg/история-на-изкуството/level-3>, видяно на 03.05.2018 г. // **Atanasov, D.** Karakteristika na modernite izkustva, <http://ps.alos.bg/istoriya-na-izkustvoto/level-3>, last seen: 03.05.2018.
3. Какво е култура, <https://toplifehacker.com/nauchete-vsichko/12017.html>, посл. видяно на 07.05.2018 г. // *Kakvo e kultura*, <https://toplifehacker.com/nauchete-vsichko/12017.html>, last seen: 07.05.2018
4. Какво е стил в изкуството и как да изградя собствен стил?, <https://www.fineluart.com/stil-v-izkustvoto/>, посл. видяно на 29.09.2019 г. // *Kakvo e stil v izkustvoto i kak da izgradya sobstven stil?*, <https://www.fineluart.com/stil-v-izkustvoto/>, last seen: 29.09.2019
5. **Минчев, Н.** Кластерите – характерни особености и структура. // *Икономически изследвания*, книга 4, ISSN 0013-2993, София, 2007. // **Minchev, N.** Klasterite – harakterni osobenosti i struktura. // *Ikonomicheski izsledvaniya*, kniga 4, ISSN 0013-2993, Sofia, 2007.
6. **Пенчева, И.** Организационно поведение. В. Търново: Абагар, 2007. // **Pencheva, I.** Organizatsionno povedenie. V. Tarnovo: Abagar, 2007.
7. Речник на българския език, <https://rechnik.chitanka.info/>, посл. видяно на 11.05.2018 г. // *Rechnik na balgarskia ezik*, <https://rechnik.chitanka.info/>, last seen: 11.05.2018
8. **Христова, В.** Подкрепа за предприемачеството в България през вековете – някои аспекти. // *Известия на ЦССИ, Институциите и българското стопанско развитие през вековете*, том 3, 2018, Варна, ISSN 2534-9244 / **Hristova, V.** Podkrepa za predpriemachestvoto v Balgaria prez vekovete – nyakoi aspekti. // *Izvestia na TsSSI, Institutsiite i balgarskoto stopansko razvitie prez vekovete*, tom 3, 2018= Varna, ISSN 2534-9244.
9. **Христова, В., Стоянов, И.** Предприемачеството – теоретични основи и практически измерения. В. Търново: Ай анд Би, 2015. // **Hristova, V., Stoyanov, I.** Predpriemachestvoto – teoretichni osnovi i prakticheski izmereniya. V. Tarnovo: Ay and Bi, 2015.
10. Business dictionary, <http://www.businessdictionary.com/definition/entrepreneurship.html>, last seen: 09.01.2019
11. Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/art/visual-arts>, last seen: 19.05.2018.
12. **Hristova, V.** Entrepreneurial Environment Developments at South Eastern EU Member States. // *Proceedings of international conference, 2nd Southeast Europe: History, Culture, Politics, and Economy*, “St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo February, 18.02.2019, p. 85, ISBN 978-88-85813-37-3.
13. **Hristova, V.** Small Entrepreneurship Development in Bulgaria – Some Problems and Challenges. // *Proceedings of an International Conference Southeast Europe: History, Culture, Politics, and Economy*, “St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo, 2018, p. 106, ISBN 978-88-85813-05-2.
14. Lexico dictionary, powered by Oxford, <https://en.oxforddictionaries.com/definition/art>, last seen: 19.05.2018.
15. **Trammell, J.** The Best Definition of Entrepreneurship, 2015, <https://www.khorus.com/blog/the-best-definition-of-entrepreneurship-ive-heard-so-far>, last seen: 11.01.2019.
16. UNESCO official site, <https://en.unesco.org>, last seen: 09.05.2018.
17. **Yordanova, D.** Risk Prioritization – prerequisites for successful management in the public sector (by the example of the municipality of Veliko Tarnovo). // *Collective Scientific Book of Faculty of Economics*, “St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo Annual Conference, 28.–29.09.2017, vol. 1, p. 196, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, Велико Търново, 2018, ISSN 2603-4093.